

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2025-2-14>

Ю. І. Даниляк

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8436-9086> – Ю. І. Даниляк

r.danyliak@dspu.edu.ua

СТВОРЕННЯ СПРИЯТЛИВОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті розглядається проблема створення сприятливого освітнього середовища як ключової педагогічної умови для розвитку критичного мислення в молодших школярів. Акцентовано, що сучасний освітній простір характеризується надзвичайною інформатизацією та швидким зростанням обсягів знань, з якими стикаються діти. За таких умов особливої актуальності набуває формування здатності учнів початкової школи до критичного осмислення інформації, до аналізу, синтезу, порівняння й оцінювання отриманих відомостей. Наголошено, що саме початкова школа є визначальним етапом закладання базових когнітивних структур, які впливатимуть на подальший інтелектуальний і особистісний розвиток дитини.

У роботі проаналізовано основні теоретичні підходи до поняття «критичне мислення» (П. Фасіоне, Д. Халперн, Т. Шанскова, М. Ліоненко та ін.), окреслено специфіку його формування в учнів молодшого шкільного віку з огляду на їхні вікові особливості, а також розкрито значення освітнього середовища як системи взаємопов'язаних компонентів – психологічного, організаційного та змістового. Автор доводить, що атмосфера довіри, взаємоповаги й толерантності в класі є необхідною передумовою формування навичок дискусії, постановки запитань і відкритого вираження власних думок.

Змістовий аспект передбачає використання автентичних навчальних матеріалів, реальних проблемних ситуацій та завдань, що стимулюють інтерес учнів і мотивують до пошуку аргументованих рішень. Організаційний вимір включає різні форми навчальної діяльності (групову, парну, індивідуальну), інтерактивні методи, технологію розвитку критичного мислення через читання й письмо, сократівське опитування, метод кейсів. Особливу увагу приділено ролі вчителя як фасилітатора освітнього процесу, носія зразків критичного мислення та організатора проблемних ситуацій, які спонукають дітей до самостійного аналізу та рефлексії.

Наукова новизна статті полягає в системному обґрунтуванні створення сприятливого освітнього середовища саме як комплексної педагогічної умови розвитку критичного мислення в молодших школярів, а також у визначенні взаємозв'язку психологічних, змістових та організаційних чинників, які спільно формують оптимальні умови для інтелектуального зростання дітей.

У висновках підкреслюється, що подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення методик діагностики рівня сформованості критичного мислення, створення системи вправ для його розвитку та інтеграцію цифрових технологій в освітній процес.

Ключові слова: критичне мислення, освітнє середовище, молодші школярі, педагогічні умови, початкова освіта.

CREATION OF A FAVORABLE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS A PEDAGOGICAL CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Abstract. The article addresses the problem of creating a favorable educational environment as a key pedagogical condition for the development of critical thinking in younger schoolchildren. The author emphasizes that the modern educational space is characterized by rapid informatization and the growing volume of knowledge that children encounter daily. Under these conditions, the ability of primary school students to critically comprehend information, to analyze, synthesize, compare, and evaluate data becomes particularly relevant. The article argues that primary school represents a decisive stage in laying the foundations of cognitive structures that shape the child's future intellectual and personal development.

The paper analyzes the main theoretical approaches to the concept of "critical thinking" (P. Facione, D. Halpern, T. Shanskova, M. Lionenko among others), outlines the specific features of its development in younger students with regard to their age-related characteristics, and reveals the significance of the educational environment as a system of interconnected components – psychological, organizational, and content-related. The author demonstrates that an atmosphere of trust, mutual respect, and tolerance in the classroom is a necessary prerequisite for developing discussion skills, the ability to formulate questions, and the confidence to express personal opinions.

The content dimension is associated with the use of authentic educational materials, real-life problem situations, and tasks that stimulate students' interest and motivate them to search for well-reasoned solutions. The organizational dimension involves the application of diverse forms of learning (group, pair, individual work), interactive techniques, the "reading and writing for critical thinking" approach, Socratic questioning, and case study methods adapted to the needs of younger learners. Special attention is given to the teacher's role as a facilitator of the educational process, a role model of critical thinking, and an organizer of problem-based situations that encourage independent analysis and reflection. The scientific novelty of the study lies in its systematic justification of a favorable educational environment as a comprehensive pedagogical condition for fostering critical thinking in primary school students. Moreover, the article identifies the interplay of psychological, content-related, and organizational factors that together create optimal conditions for children's intellectual growth. The conclusion highlights the importance of further research focused on the development of diagnostic tools for assessing levels of critical thinking, the design of exercises and tasks aimed at its cultivation, and the integration of digital technologies into primary education.

Key words: critical thinking, educational environment, primary education, pedagogical conditions, younger students.

Постановка проблеми. Сучасні реалії освітнього простору характеризуються стрімким зростанням обсягу інформації, що надходить до учнів через різноманітні канали комунікації. За таких умов особливої актуальності набуває проблема формування в молодших школярів здатності до критичного осмислення отриманої інформації, розвитку навичок аналітичного мислення та формування власної обґрунтованої позиції щодо різних питань.

Початкова школа є тим фундаментальним етапом освітнього процесу, де закладаються основи інтелектуального розвитку особистості учня. Саме в цей період формуються базові когнітивні структури, що визначатимуть подальшу здатність дитини до самостійного мислення та прийняття рішень. Тому питання розвитку критичного мислення в молодших школярів потребує особливої уваги з боку педагогічної спільноти.

Одним із найважливіших чинників успішного формування критичного мислення є створення

відповідного освітнього середовища, яке би стимулювало пізнавальну активність учнів, заохочувало до постановки запитань, сприяло розвитку дискусійних навичок та формувало атмосферу інтелектуального пошуку. Проте на практиці спостерігається недостатня увага педагогів до організації такого середовища, що часто призводить до формального засвоєння знань без розвитку здатності до їх критичного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні науковці збігаються на думці, що розвиток критичного мислення займає ключове місце у формуванні освітніх компетентностей здобувачів освіти різних вікових категорій. Facione розглядає критичне мислення як цілеспрямований та саморегульований процес судження, що потребує цілісного підходу до навчання [1]. Halpern наголошує на важливості інтеграції критичного мислення у всі освітні дисципліни як засобу глибшого розуміння навчального матеріалу [2].

Paul і Elder забезпечують методологічну базу, надаючи конкретні інструменти та поняття для розвитку аналітичних навичок, спрямованих на підвищення якості усвідомлення інформації [3]. Brookfield акцентує увагу на ролі педагога як фасилітатора, що створює сприятливе середовище для формування критичного мислення шляхом організації проблемно-орієнтованого навчання [4].

Дослідження Gómez та співавторів зосереджено на визначальних факторах ефективності розвитку критичного мислення у вищій освіті, автори пропонують нові підходи, що враховують міждисциплінарність та індивідуалізацію навчання [9]. Golden представляє приклади успішного впровадження структурованих навчальних інструментів, що підвищують якість освітнього процесу і стимулюють активне залучення студентів [10].

Fisher висвітлює методологічні засади моделювання навчального процесу, що стимулює учнів до обговорення реальних життєвих ситуацій, посилюючи мотивацію і розвиток креативності [5]. Сучасні українські дослідження (Шанскова, 2023; Ліоненко, 2023) відображають адаптацію світових тенденцій розвитку критичного мислення в національному освітньому просторі [6], акцентуючи увагу на інноваційних методах та цифрових технологіях [7].

Отже, сучасна наукова думка акцентує на комплексному підході до розвитку критичного мислення, що включає:

- трансформацію ролі викладача у фасилітатора і наставника, а не просто носія знань;
- використання міждисциплінарних, інтерактивних та проблемноорієнтованих методів навчання;
- застосування цифрових та інноваційних технологій, що підвищують комунікативні й аналітичні навички;
- адаптацію до національних освітніх контекстів з огляду на культурні та мовні особливості.

Мета статті. Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні значення створення сприятливого освітнього середовища як ключової педагогічної умови розвитку критичного мислення в молодших школярів та визначенні практичних шляхів реалізації цієї умови в сучасній початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Критичне мислення як складний когнітивний процес характеризується здатністю особистості до аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення інформації з метою формування обґрунтованих суджень і прийняття виважених рішень. У контексті початкової освіти критичне мислення набуває особливого значення, оскільки саме в цей період формуються

базові інтелектуальні навички, що визначатимуть подальший розвиток особистості учня [6].

Розвиток критичного мислення в молодших школярів має свої специфічні особливості, пов'язані з віковими характеристиками дітей цього періоду. Зокрема, за М. Ліоненко, учні початкових класів характеризуються високою допитливістю, схильністю до постановки запитань, здатністю до емоційного сприйняття інформації [7]. Водночас їхнє мислення ще зберігає риси конкретності, що потребує особливих підходів до організації освітнього процесу.

Формування критичного мислення в молодших школярів відбувається поступово, через залучення їх до різноманітних видів інтелектуальної діяльності. Спочатку діти вчаться ставити запитання до тексту, явища чи ситуації, що є первинним проявом критичного ставлення до інформації. Поступово вони опановують навички порівняння різних поглядів, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, формування власної позиції та її аргументації.

Освітнє середовище відіграє вирішальну роль у формуванні критичного мислення молодших школярів. Це складна система взаємопов'язаних компонентів, що включає фізичне оточення, соціально-психологічні відносини, організаційні форми навчальної діяльності та змістове наповнення освітнього процесу.

У статті В. Golden бачимо твердження, що сприятливе освітнє середовище для розвитку критичного мислення характеризується створенням атмосфери інтелектуального пошуку, де кожна дитина має можливість висловити власну думку, поставити запитання, взяти участь у дискусії [10]. Таке середовище стимулює розвиток допитливості, заохочує до експериментування з ідеями, формує толерантність до різних точок зору.

Психологічний аспект освітнього середовища має особливе значення для розвитку критичного мислення. Атмосфера довіри та взаємоповаги між учителем та учнями, а також між самими учнями, створює умови для відкритого обговорення різних питань, висловлювання сумнівів, постановки незручних запитань. Важливо, щоб діти не боялися помилятися, адже помилка є природним елементом процесу пізнання та розвитку критичного мислення.

Організаційний компонент освітнього середовища передбачає використання різноманітних форм навчальної діяльності, що сприяють розвитку критичного мислення. Зокрема, групова робота дозволяє учням обмінюватися думками, аргументувати свої позиції, вчитися слухати та розуміти інших. Парна робота розвиває навички діалогу, вміння ставити запитання та відповідати

на них. Індивідуальна робота формує здатність до самостійного аналізу та рефлексії.

Змістовий аспект освітнього середовища охоплює навчальні матеріали, завдання, проблемні ситуації, що використовуються в освітньому процесі. Для розвитку критичного мислення особливо важливим є використання автентичних матеріалів, що відображають реальні життєві ситуації та проблеми. Такі матеріали стимулюють інтерес учнів, мотивують до пошуку рішень, розвивають здатність застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях.

Створення сприятливого освітнього середовища для розвитку критичного мислення потребує від учителя застосування різноманітних педагогічних стратегій та методів. Однією з найбільш ефективних є технологія розвитку критичного мислення через читання і письмо, яка включає три основні етапи: виклик, осмислення та рефлексію.

Етап виклику спрямований на актуалізацію наявних знань учнів, стимулювання їхнього інтересу до теми, що вивчається. На цьому етапі використовуються різноманітні прийоми – мозковий штурм, асоціативні ряди, постановка проблемних запитань. Важливо створити ситуацію, коли учні самі усвідомлюють потребу в отриманні нової інформації.

Етап осмислення передбачає активну роботу з новою інформацією, її аналіз, порівняння з наявними знаннями, виявлення суперечностей та неточностей. На цьому етапі учні вчать ставити запитання до тексту, виділяти головну думку, аналізувати аргументи автора, формувати власне ставлення до прочитаного [3].

Етап рефлексії є завершальним і найважливішим для розвитку критичного мислення. Саме на цьому етапі учні узагальнюють отриману інформацію, формують власні висновки, оцінюють ефективність використаних стратегій навчання. Рефлексія допомагає усвідомити процес власного мислення, що є важливою передумовою його подальшого розвитку.

Іншою ефективною стратегією є використання сократівського опитування, яке передбачає постановку системи запитань, що поступово ведуть учнів до глибшого розуміння проблеми. Такі запитання допомагають виявити суперечності в міркуваннях, стимулюють до пошуку додаткових аргументів, розвивають здатність до логічного мислення.

Метод кейсів, адаптований для початкової школи, також є ефективним засобом розвитку критичного мислення. Аналіз конкретних ситуацій, що можуть виникнути в житті дітей, допомагає розвивати здатність до прийняття рішень, фор-

мує навички аналізу причин і наслідків, стимулює творчий підхід до розв'язання проблем.

Як стверджує Т. Шанкова, учитель відіграє ключову роль у створенні освітнього середовища, сприятливого для розвитку критичного мислення. Його професійна компетентність, педагогічна майстерність, особистісні якості значною мірою визначають ефективність цього процесу [6].

Насамперед учитель повинен бути зразком критичного мислення для своїх учнів. Він має демонструвати здатність до аналізу інформації, постановки запитань, формування обґрунтованих суджень [4]. Важливо, щоб учитель не боявся визнати свою необізнаність із певного питання, показати процес пошуку відповіді, продемонструвати готовність змінити свою думку під впливом переконливих аргументів.

Створення проблемних ситуацій є важливою функцією вчителя в процесі розвитку критичного мислення. Такі ситуації мають бути досить складними, щоб стимулювати мислення учнів, але водночас доступними для їхнього розуміння. Важливо, щоб проблемні ситуації були пов'язані з реальним життям дітей, мали практичне значення.

Заохочення до постановки запитань є ще однією важливою функцією вчителя. Часто в традиційній освіті учні звикають отримувати готові відповіді, не замислюючись над їх обґрунтованістю. Розвиток критичного мислення потребує кардинальної зміни цього підходу. Учитель має стимулювати дітей до постановки запитань, показувати цінність самих запитань, навіть якщо на них немає готових відповідей [2].

Організація рефлексивної діяльності є обов'язковим елементом роботи вчителя з розвитку критичного мислення. Рефлексія допомагає учням усвідомити процес власного мислення, оцінити ефективність використаних стратегій, визначити напрями подальшого розвитку. Учитель має володіти різноманітними техніками організації рефлексії, адаптованими до вікових особливостей молодших школярів.

Забезпечення якісного зворотного зв'язку також є важливою умовою ефективного розвитку критичного мислення. Зворотний зв'язок має бути конструктивним, спрямованим на розвиток, а не на оцінювання. Важливо не тільки вказати на помилки в міркуваннях учня, але й допомогти йому зрозуміти їх причини, знайти шляхи їх виправлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження доходимо висновку, що створення сприятливого освітнього середовища є основною педагогічною

умовою для формування критичного мислення учнів початкової школи. Визначено, що критичне мислення формується в освітньому просторі, де домінує атмосфера довіри, психологічної безпеки, відкритості й підтримки, що сприяє здатності дітей дискутувати, самостійно шукати та обґрунтовувати власні рішення, аналізувати інформацію й аргументувати думки.

Трансформація ролі вчителя з носія знань у фасилітатора та організатора проблемних ситуацій дозволяє забезпечити реальну диференціацію та індивідуалізацію освітнього процесу, де використовуються автентичні матеріали, інноваційні методики, групові, парні й індивідуальні форми роботи, інтерактивні навчальні технології та задачі, що відповідають віковим особливостям здобувачів освіти. Вмотивованість учнів, підвищення рівня усвідомлення ними цінності знань формуються саме в середовищі, де освітній процес базується на реальних ситуаціях і проблемах, близьких до дитячого досвіду, із залученням прикладів із сучасного інформаційного поля.

Запропоновано модель, що включає психологічний, організаційний та змістовий компоненти, які забезпечують оптимальні умови для інтелектуального розвитку молодших школярів.

На основі отриманих результатів визначено декілька ключових орієнтирів для наступних наукових пошуків:

- розроблення та апробація діагностичних інструментів для визначення рівня сформованості критичного мислення в молодших школярів, що дозволить створити ефективні системи моніторингу та оцінювання результатів освітнього процесу;

- впровадження цифрових технологій в освітній процес як засобу організації навчальної взаємодії, мотивації та формування інформаційної грамотності, що є важливим складником критичного мислення сучасного школяра;

- вивчення впливу позашкільного освітнього середовища (гуртки, проєктна діяльність, сімейне середовище) на формування культури критичного мислення.

Перспективним напрямом видається створення інтегрованої моделі шкільного курсу, орієнтованої на розвиток критичного мислення, із залученням зразків найкращих світових і вітчизняних практик, а також адаптація здобутих результатів до умов дистанційної освіти та інклюзивного навчання.

Список літератури:

1. Facione P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment. 2020. 28 p.

2. Halpern D. F. Critical Thinking across the Curriculum: A Brief Edition of Thought & Knowledge. Routledge. 2016. 288 p.

3. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. Foundation for Critical Thinking. 2019. 24 p.

4. Brookfield S. D. Becoming a Critical Thinker. Jossey-Bass. 2017. 304 p.

5. Fisher A. Critical Thinking: An Introduction. Cambridge University Press, 2019. 328 p.

6. Шанскова Т. І. Розвиток критичного мислення майбутніх вчителів початкової школи. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023. С. 142–146.

7. Ліоненко М. Критичне мислення в парадигмі нової української школи. Київ, 2023. С. 251–253.

8. Юзик О., Черній А., Бобровицька С., Юзик М. Стратегії критичного мислення в новій українській школі та в школах Польщі. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej*, 2021. С. 105–116.

9. Gómez, D. L. J., Álvarez, A. J., Parada A. E. (2025). Determining Factors for the Development of Critical Thinking in Higher Education. *Intell*, 13 (6), 59.

10. Golden, B. (2023). Enabling critical thinking development in higher education through the use of a structured planning tool. *Irish Educational Studies*, 42 (3), 349–367.

References:

1. Facione, P. A. (2020). Critical Thinking: What It Is and Why It Counts [Critical Thinking: What It Is and Why It Counts]. Insight Assessment. [in English].

2. Halpern, D. F. (2016). Critical Thinking across the Curriculum: A Brief Edition of Thought & Knowledge [Critical Thinking across the Curriculum: A Brief Edition of Thought & Knowledge]. Routledge. [in English].

3. Paul, R., & Elder, L. (2019). The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools [The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools]. Foundation for Critical Thinking. [in English].

4. Brookfield, S. D. (2017). Becoming a Critical Thinker [Becoming a Critical Thinker]. Jossey-Bass. [in English].

5. Fisher, A. (2019). Critical Thinking: An Introduction [Critical Thinking: An Introduction]. Cambridge University Press. [in English].

6. Shanskova, T. I. (2023). Rozvytok krytychnoho myslennia maibutnikh vchyteliv pochatkovoї shkoly [Development of Critical Thinking of Future Primary School Teachers]. Zhytomyr: Zhytomyrskyi derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. 142–146. [in Ukrainian].

7. Lionenko, M. (2023). Krytychne myslennia v paradyhmi Novoi ukrainskoi shkoly [Critical Thinking in the Paradigm of the New Ukrainian School]. Kyiv. 251–253. [in Ukrainian].

8. Yuzyk, O., Chernii, A., Bobrovytska, S., & Yuzyk, M. (2021). Stratehii krytychnoho myslennia v Novii ukrainskii shkoli ta v shkolakh Polshchi [Critical Thinking Strategies in the New Ukrainian School and in Schools of Poland]. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej – Scientific Journals of the Higher Technical School, 105–116. [in Ukrainian].

9. Gómez D. L. J., Álvarez A. J., Parada A. E. (2025) Determining Factors for the Development of Critical Thinking in Higher Education. Intell, 13 (6), 59.

10. Golden B. (2023) Enabling critical thinking development in higher education through the use of a structured planning tool. Irish Educational Studies, 42 (3), 349–367.

© Ю. І. Даниляк

Оглядова

Надійшла до редакції 10.09.2025

Прийнято до публікації 03.10.2025

Опублікована 02.12.2025